

Stummer Judit[✧]

Ön miért választotta a Honvédelmi alapismeretek tantárgyat? Empirikus vizsgálat egyetemi hallgatók körében

DOI 10.17047/HADTUD.2021.31.3.57

A tanulmány a Honvédelmi alapismeretek tantárggyal kapcsolatos hallgatói véleményeket összegzi. A felsőoktatásban történt adatfelvétel eredményei rávilágítanak többek között a fiatalok honvédelem iránti elkötelezettségére, az esetleges katonai szolgálatvállalás iránti szándékára is. Az adatgyűjtésre a 2020/2021-es tanévben került sor.

KULCSSZAVAK: Honvédelmi alapismeretek, Magyar Honvédség, katonai toborzás, felsőoktatás

Why did You Choose National Defence as Course? Empirical Research among University Students

This article summarizes students' opinions on the subject of National Defence as a university. The results of the data collection in higher education highlight, among other things, the youngster's commitment to national defence in general, and their intention to take up military service. The empirical data sampling happened in the 2020/2021 academic year.

KEYWORDS: National Defence as course, Hungarian Defence Forces, military recruitment, higher education

A téma aktualitása

Immár tizenöt éve, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* szabadon választható tantárgyként¹ megjelent a hazai civil felsőoktatási intézmények képzési portfóliójában. A kezdeti célkitűzés elsősorban a hallgatók honvédelmi, biztonságpolitikai edukációjának

✧ Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training; e-mail: stummer.judit@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7767-2989>

1 A *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy jogszabályi háttérével, az ismeretanyag létrehozásának munkafolyamatával, a felsőoktatási intézményekkel való együttműködések háttérével a szerző több korábbi publikációja is részletesen foglalkozik: Stummer 2015ab; Stummer 2016; Stummer 2019; Stummer, Visi 2020.

támogatása volt, azonban az utóbbi években a katonai toborzásra való törekvés egyre intenzívebbé vált. A Magyar Honvédség a társadalmi elismertségének növelésén túl a szerződéses és tartalékos állomány feltöltöttségi mutatóinak javítását, a létszámhiány orvoslását várja a diplomaszerzés előtt álló vagy a már felsőfokú végzettséggel rendelkező fiataloktól. Az eddig 14 egyetemmel kötött együttműködési megállapodások számát – így a tantárgy bevezetésének helyszíneit – a szaktárca a közeljövőben további öt intézménnyel bővíti.²

A szerző tizenkét éve folytat kutatássorozatot a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat tanuló egyetemi hallgatók körében. Több ezer fő megkérdezésére alapozva kijelenthető, hogy miközben a toborzási szándék erősödik, a vizsgált minták adatai változatlanok: a tantárgy tanulása nem növeli szignifikánsan sem a szerződéses, sem a tartalékos szolgálati forma iránti szándékot. Elmondható ugyanakkor az is, hogy a tantárgyfelvétel indokai alapján képzett klaszterek között felfedezhető olyan – relatíve kis létszámú – szegmens, ahol arányait tekintve, a tagok többsége nem zárkózik el a fegyveres szolgálattól.

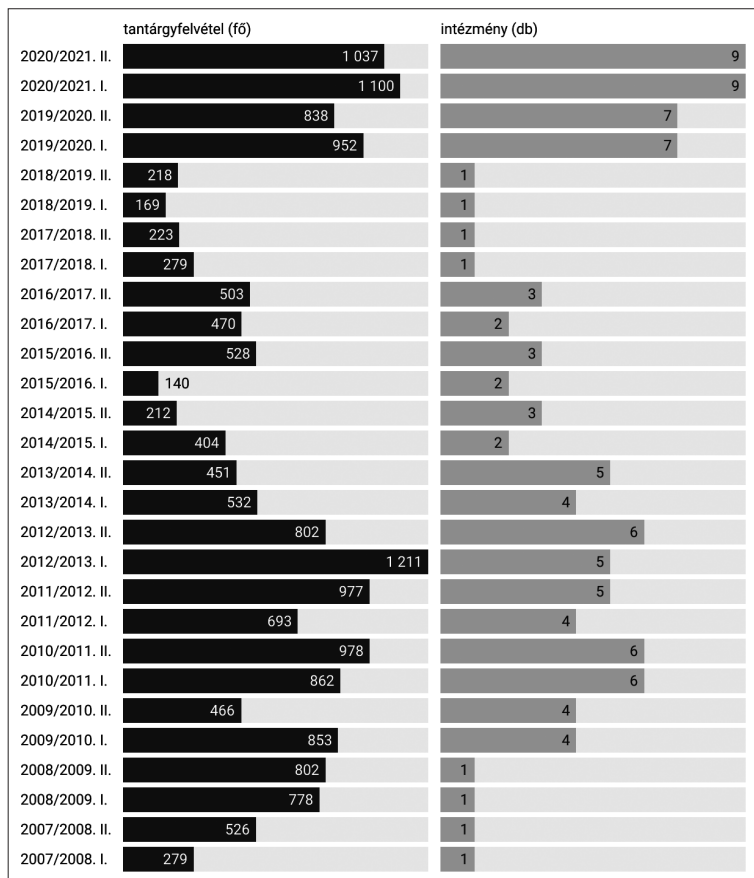
A jelen publikációban bemutatott, a 2020/2021-es tanévben zajlott empirikus kutatás célkitűzése hasonló a korábbi években folytatott vizsgálatokéhoz. A tantárgyválasztás okainak feltárásán túl kiderítjük többek között az ismeretanyaggal és a vizsgáztatás módszerével kapcsolatos véleményeket, a honvédelemmel összefüggő információk forrását, a Magyar Honvédség megítélését és nem utolsósorban a katonai szolgálattal kapcsolatos álláspontokat. Noha a kutatás mérőeszköze ezúttal is számos kérdést tartalmazott, terjedelmi korlátok miatt a tanulmány csak a főbb eredményekre fókuszál.

Tantárgyfelvétel, vizsgaeredmények

A *Honvédelmi alapismereteket* az utóbbi tizennégy tanévben 17 283 hallgató választotta. Tantárgyfelvétel szempontjából kiemelkedő volt a 2012/2013-as tanév első szemesztere, amikor is öt egyetem több mint 1 200 diákja érdeklődött a tantárgy iránt. Ezt a hallgatói létszámot csak az elmúlt két félévben sikerült megközelíteni kilenc felsőoktatási intézmény részvételével (1. ábra).

---

2 Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/65-6/2021. számú üléséről. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjyv41/HOB/21110141.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 11. 08.)

1. ábra.

Tantárgyfelvételi adatok (2007–2021)

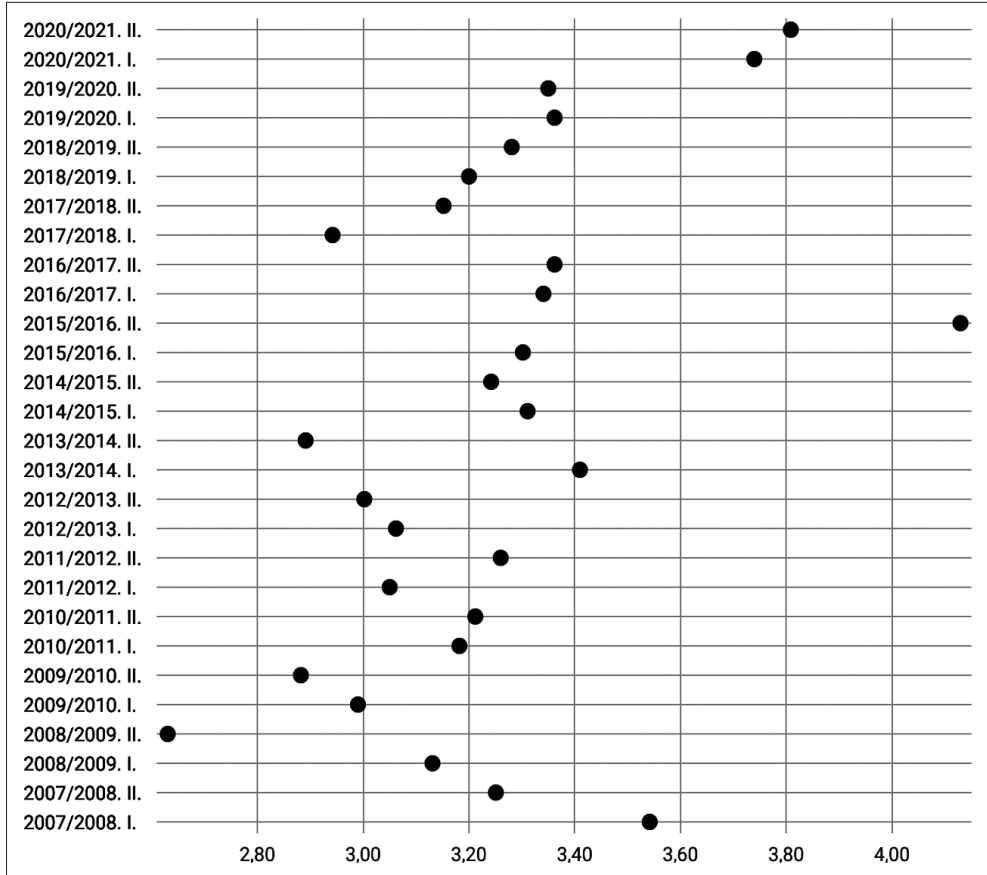
(Forrás: HHK KTSZI³ alapján saját szerkesztés)

A tantárgy ismeretanyaga a kezdetektől, a 2007/2008-as tanévtől elektronikus formában kerül a hallgatókhoz, de a vizsga személyes megjelenést követelt, a szemeszterek jelenléti számonkéréssel, papír alapú feladatsor kitöltésével fejeződtek be. A koronavírus-járvány azonban a vizsga módját átalakította, hiszen a felsőoktatási intézmények döntő része 2020 márciusától digitális oktatásra tért át. Úgy véljük, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* esetében ez semmilyen törést nem okozott sem a hallgatók, sem a vizsgáztatást végző szakemberek számára. Tény, hogy a járványhelyzet felgyorsította a hallgatói létszámnövekedés miatt egyébként is tervezett elektronikus vizsgáztatás bevezetését, de ezzel együtt az is bebizonyosodott, hogy a tanulástámogató rendszerekben szervezett online vizsgáknak igenis van létjogosultsága, hiszen

3 Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Katonai Tanfolyamszervező Intézet.

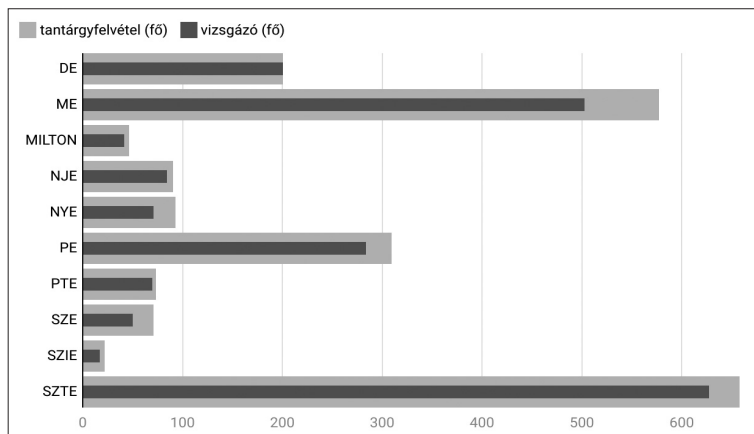
a számonkérés során alkalmazott feladatsorok hatékony és objektív mérőeszközei a hallgatók felkészültségének.

Az egyes félévek összesített érdemjegyei többségében 3 és 3,5 között szórnak, a tizennegy tanév összességében 3,25-ös átlaggal zárult (2. ábra).

2. ábra.
Kollokviumi eredmények (2007–2021)
 (Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

Több éves tapasztalat, hogy a tantárgyfelvétel nem minden esetben ér véget kollokviummal, az egyetemistáknak csak egy része jelentkezik vizsgára, és közülük sem mindenki abszolválja azt eredményesen az első vizsgaalkalom során. Ez a tendencia a megfigyelt, 2020/2021-es tanévben sem változott, a vizsgára jelentkezők száma még a kisebb hallgatói létszámok esetén is kevesebb volt, ugyanakkor a Debreceni Egyetem diákjai közül nem tapasztaltunk lemorzsolódást (3. ábra).

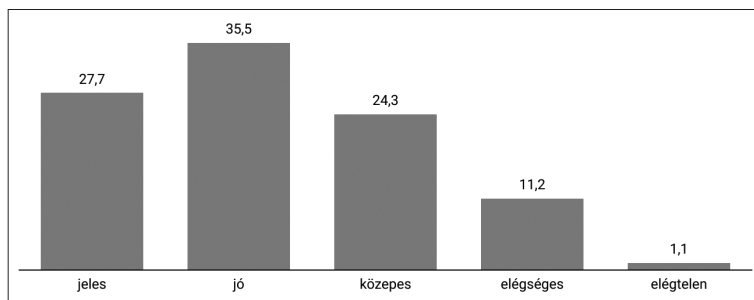

3. ábra.

Tantárgyat felvett és vizsgázott hallgatók a 2020/2021-es tanévben⁴

(Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

Az elmúlt két félévben a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat 2 137 hallgató választotta, közülük 1 944 fő jelentkezett kollokviumra, azonban 229 hallgató egy- vagy többszöri ismétlésre is kényszerült. A javító vizsgákkal együtt lezajlott 2 173 vizsgaalalom zömmel jeles és jó érdemjegyekkel zárult (4. ábra).

4. ábra.

Vizsgaeredmények megoszlása a 2020/2021-es tanévben (%)

(Megjegyzés: N=1944, vizsgaalalom: 2173. Forrás: HHK KTSZI alapján saját szerkesztés)

4 Rövidítések: DE – Debreceni Egyetem; ME – Miskolci Egyetem; MILTON – Milton Friedman Egyetem; NJE – Neumann János Egyetem; NYE – Nyíregyházi Egyetem; PE – Pannon Egyetem; PTE – Pécsi Tudományegyetem; SZE – Széchenyi István Egyetem; SZIE – Szent István Egyetem (2021. 02. 01-től MATE – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem); SZTE – Szegedi Tudományegyetem.

Módszertani háttér

Jelen tanulmányban ismertetett primer vizsgálat célcsoportját a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat választó hallgatók alkotják. Az adatfelvételre 2020/2021-es tanév egyes szemesztereinek végén, a vizsgaidőszakot követően – 2021. január–február és május–június hónapokban – került sor. Az online kutatási kérdőív kiküldésében a HHK Katonai Tanfolyamszervező Intézet munkatársai, valamint az adott felsőoktatási intézmények nyújtottak segítséget. A hitelesség és megbízhatóság miatt a kérdőívet egy IP címről csak egy alkalommal lehetett kitölteni. A hiányzó értékek minimalizálása érdekében csak a nyitott kérdéseket lehetett figyelmen kívül hagyni, egyéb esetekben kötelező volt a válaszadás. A kutatás mérőeszköze az első félév végén 32, míg a második szemesztert követően 34 kérdést tartalmazott.

A kérdőívet minden, a tantárgyat felvett diákhoz eljuttattuk, azonban az ismeretanyagról, a kiadott segédanyagokról, a vizsgáztatás módszeréről csak azon egyetemisták nyilatkozhattak, akik bevallásuk szerint vizsgát is tettek *Honvédelmi alapismeretekből* (N=1 944). A tantárgyválasztási motivációk, az előzetes honvédelmi ismeretek, a katonai szolgálat iránti esetleges szándék tisztázására azonban a teljes válaszadói kör adatait figyelembe vettük.

Az analízis során a leíró statisztikán túl egy- és többváltozós módszerek alkalmazására került sor. Az eredmények $p < 0,05$ esetén szignifikánsak. Az adatfeldolgozás és az illusztráció IBM SPSS 22.0 statisztikai szoftver, illetve Datawrapper program használatával történt. A közölt százalékos adatok összege a kerekítés miatt néhol eltérhet a 100-tól. Az 5 főnél kevesebb elemszám vagy azok aránya az adatfeldolgozás miatt⁵ nem jelenik meg számszerűen.

Mintaösszetétel

A kutatásban a Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Milton Friedman Egyetem, a Neumann János Egyetem, a Nyíregyházi Egyetem, a Pannon Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Széchenyi István Egyetem, a Szent István Egyetem,⁶ valamint a Szegedi Tudományegyetem diákjai vettek részt.

Az elemzésbe bevont egyetemeken a vizsgált időszakban 2 137⁷ hallgató vette fel az adott intézmény tantárgyi portfóliójában megtalálható *Honvédelmi alapismereteket*. Az online kérdőívet 311 fő (N_{2020/2021.I.} = 201 és N_{2020/2021.II.} = 110) töltötte ki, közülük hat fő nem tett vizsgát, így ők az ismeretanyaggal kapcsolatban nem nyilatkozhattak, ám más kérdésekben lehetőségük volt véleménynyilvánításra. Az összes megkérdezett válaszadási hajlandósága 14,5%-os volt.

A kapott eredmények alapján a megkérdezettek nemek közötti megoszlása számottevő: a nők közel háromötöde (58,2%), míg a férfiak 41,8%-a válaszolt a feltett

5 Az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) 2016/679 Rendelete (GDPR).

6 2021.02.01-től Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem.

7 Forrás: Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Katonai Tanfolyamszervező Intézet.

kérdésekre. A kutatásban az alapképzésben részt vevő diákok felülreprezentáltak, arányuk elérte a 70%-ot.

A válaszadói mintában valamennyi képzési terület megjelent, azonban nagyobb arányban a gazdaságtudományi, a műszaki, az informatikai, valamint az orvos- és egészségügyi képzésben tanulók töltötték ki kérdőívünket (1. táblázat).

1. táblázat.

Válaszadók megoszlása nem, képzési terület és képzési forma szerint (%)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

Nem	Férfi	41,8
	Nő	58,2
Képzési terület	Agrár	<1,6
	Államtudományi	<1,6
	Bölcsészettudomány	8,7
	Gazdaságtudományok	15,1
	Informatika	14,8
	Jogi	10,6
	Műszaki	14,5
	Művészet	<1,6
	Művészetközvetítés	<1,6
	Orvos- és egészségügy	14,8
	Pedagógusképzés	5,8
	Sporttudomány	<1,6
	Társadalomtudomány	5,8
Természettudomány	5,5	
Képzési forma	Alapképzés (BA/BSc)	70,1
	Mesterképzés (MA/MSc)	13,5
	Egységes és osztatlan képzés	10,9
	Felsőfokú szakképzés/felsőoktatási szakképzés	4,8
	Szakirányú továbbképzés	<1,6
	Kiegészítő, diplomás képzés	<1,6

Főbb kutatási eredmények

Vizsgálóról alkotott vélemények

A kérdőívet minden, a tantárgyat választó diák (N=2 137) megkapta, az ismeretanyagról, a tanulást segítő módszerekről, a vizsgaszervezés módjáról – a torzító hatásokat kiküszöbölendő – már csak azokat a hallgatókat kérdeztük, akik bevallásuk szerint vizsgát is tettek *Honvédelmi alapismeretekből* (2. táblázat).

2. táblázat.
Jelölje azt az állítást, amely igaz az Ön esetében! (%)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

Az egyetemen felvettem a tantárgyat és vizsgát is tettem.	98,1
Az egyetemen felvettem a tantárgyat, de nem vizsgáztam és a továbbiakban nem is tervezem.	<1,6
Az egyetemen felvettem a tantárgyat, de nem vizsgáztam, azonban a jövőben tervezem.	<1,6

A tantárgy menedzselését ellátó és az ismeretanyag fejlesztéséért felelős Katonai Tanfolyamszervező Intézet szakemberei kiemelt figyelmet fordítanak a hallgatókkal való kommunikáció hatékonyságára, az információk naprakészségére. Az ezzel összefüggésben feltett kérdésre érkezett válaszok alapvetően a tájékoztatás magas színvonalát igazolják: a diákok 43,9%-a nagyon jónak, további 51,8%-uk megfelelőnek értékelte az Intézet ezirányú tevékenységét. A hallgatók mindössze 4,2%-a vélte kevésbé megfelelőnek a tantárggyal kapcsolatos kommunikációt.

A *Honvédelmi alapismeretek* tananyag önálló feldolgozását, a kollokviumra való egyéni felkészülést támogatja a hallgatók rendelkezésére bocsátott minta feladatsor, amelynek előnyét és szükségességét egyértelműen bizonyították a kutatás révén kapott válaszok. A megkérdezettek – néhány fő kivételével – tanulmányozták (91,5%) és a vizsgán közülük szinte mindannyian hasznosíthatónak ítélték a kiadott segédletben foglaltakat.

A vizsgán rendelkezésre álló időkeretet a válaszadók 65,9%-a elegendőnek vélte, egyharmaduk ugyanakkor túl kevésnek tartotta a sikeres teljesítéshez, még úgy is, hogy közülük többen 5–10 óra között vagy 10 óránál többet fordítottak felkészülésre.

Tantárgyválasztást meghatározó tényezők

Az immár több mint tíz évre visszatekintő kutatássorozat egyik fő célja a *Honvédelmi alapismeretek* választásának háttérében álló indokok feltárása. Ez jelen vizsgálatban sem változott: továbbra is fontosnak tartjuk annak megismerését, hogy a hallgatók tanulmányaik során, még ha csak rövid ideig is, de miért foglalkoznak olyan ismeretanyaggal, amely az általuk választott szakhoz/szakirányhoz alig vagy egyáltalán nem kapcsolódik. A vizsgálatok tárgya továbbá az is, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* választás háttérében álló motivációk részletekbe menő elemzésével milyen tulajdonságokkal bíró hallgatói profilok hozhatók létre.

Az adatfelvétel során a megkérdezetteknek ötfokozatú Likert-skálán kellett értékelniük a vizsgálatba bevont változó egyes paramétereit. A teljes mintában a 13 item közül – csakúgy mint a korábbi évek kutatási adataiban⁸ – a kreditszerzés játszott a legfőbb szerepet, az attribútumot a legmagasabb skálaátlag (4,20) jellemezte. Ugyancsak kiemelkedő jelentősége volt a tantárgyhoz kötődő praktikus szempontoknak, nevezetesen, hogy a tananyag jellege miatt a hallgatóknak nem kell órára járniuk (3,68), az elsajátítandó ismeretek elektronikus formában állnak rendelkezésükre (3,71). Látható ugyanakkor az is, hogy a családi tradíció (2,00), az esetleges jövőbeni karrier (2,44) szerepe már korántsem motiváló a fiatal felnőttek körében (3. táblázat).

3. táblázat.

Motivációs változó alapstatisztikái

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége

Forrás: saját kutatás, N=311)

	Mean	Std.Dev.
Kreditszerzés	4,20	1,10
E-learning módszer alkalmazása	3,71	1,51
Nem kell órára járni	3,68	1,55
Katonai témák iránti érdeklődés	3,65	1,25
Tantárgy tematikája	3,52	1,23
Információszerzés a Magyar Honvédségről	3,50	1,23
Biztonságpolitikai környezet változása	3,35	1,26
Nemzeti öntudat	3,33	1,29
Hazafiság	3,20	1,33
Csoporttársak/ismerősök ajánlása	2,61	1,57
Jövőbeli tervek/karrierépítés	2,44	1,31
Családi hagyomány	2,00	1,25
Középiskolában Katonai alapismeretek tanulása	1,23	0,73

A tantárgyfelvételt meghatározó motívumok belső összefüggéseinek feltárására – nevezetesen, hogy a válaszadás során a hallgatók jellemzően mely attribútumokat jelölik együtt –, elsőként faktoranalízist végeztünk. A Bartlett-próba, illetve a Kaiser-Meyer-Olkin kritérium szerint az eredeti itemek közötti korreláció megfelelőnek bizonyult, hiszen $p < 0,05$, a KMO értéke 0,787 volt. Ezen előfeltételek alapján – a szakirodalmi ajánlásokat figyelembe véve⁹ – a faktorelemzés elvégezhető. A változóredukció során a vizsgálat eredeti 13 attribútumából – a többszöri próbákat követően – négy különböző faktort hoztunk létre, 66,2%-os teljes kumulált variancia mellett (4. táblázat– lásd a következő oldalon).

8 Stummer 2015ab; 2016; 2019; 2020.

9 Szelényi 2009; Sajtos, Mitev 2007.

4. táblázat.

Tantárgyválasztási motivációk rotált komponensmátrixa

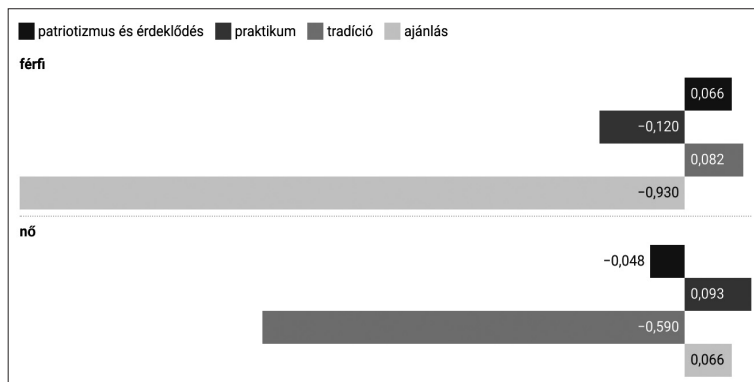
(Megjegyzés: Varimax rotáció; KMO=0,787; Sig.=0,000; összvariancia=66,2%

Forrás: saját kutatás, N=311)

F1: patriotizmus és érdeklődés (variancia: 29,3%)			
Hazafiság	0,831		
Nemzeti öntudat	0,807		
Biztonságpolitikai környezet változása	0,798		
Információszerzés a Magyar Honvédségről	0,761		
Katonai témák iránti érdeklődés	0,675		
Tantárgy tematikája	0,672		
F2: praktikum (variancia: 14,4%)			
E-learning módszer		0,901	
Nem kell órára járni		0,883	
Kreditszerzés		0,436	
F3: tradíció (variancia: 13,5%)			
Középiskolában a <i>Katonai alapismeretek</i> tanulása			0,789
Családi hagyomány			0,705
Jövőbeli tervek/karrierépítés			0,590
F4: ajánlás (variancia: 9,0%)			
Csoporttársak/ismerősök ajánlották			0,763

A legerősebb faktor csoportképző elemei között megjelenik a hazafiság, a nemzeti öntudat, a honvédelem és a katonai témák iránti fogékonyság, de itt található a biztonságpolitikai környezet változása is. A második csoport elemeinél kényelmi és praktikus szempontok dominálnak, nevezetesen, hogy az e-learning képzési formából adódóan a tantárgy kontaktórák nélkül teljesíthető, illetve a félév abszolválásához szükséges creditszerzés. A harmadik tényezőcsoportba sorolódott a családi tradíció, a középiskolában tanult *Katonai alapismeretek* tantárgy, valamint a karrierépítés item. A maradék faktorba mindössze egy attribútum sorolódott, az egyetemi csoporttársak/ismerősök ajánlása külön mozgott a többi állítástól.

A különböző motivációcsoportokhoz tartozó faktorszakórok vizsgálatából kiderült, hogy a tantárgyfelvételi motívumok között szignifikáns eltérések jelentkeznek férfiak és nők között. A vizsgált mintán a hazafiság, a katonai témák, a honvédelem iránti érdeklődés inkább a férfiakra jellemző, míg a nők esetében ez nem volt meghatározó. Kiderült továbbá az is, hogy a tantárggyal párosuló előnyök (például online hozzáférés, nincs kontaktóra), a creditszerzés sokkal fontosabbak a női hallgatók számára, és körükben ugyancsak meghatározó jelentőséggel bírt a csoporttársak ajánlása. Szembetűnő továbbá az is, hogy a tantárgyválasztás során a férfiakat jobban motiválják a családi hagyományok, míg a női válaszadóknál ennek egyáltalán nincs jelentősége (5. ábra).

5. ábra.

Tantárgyválasztási motívációk nemek szerint, faktorszórok alapján

(Forrás: saját kutatás)

Fontosabb klaszterjellemzők

A hallgatói szegmensek kialakítása a tantárgyválasztási indokok szerint, a fentiekben bemutatott változóstruktúra alapján történt. A válaszadói mintában a klaszterek ideális számának meghatározására hierarchikus összevonást alkalmaztunk, amely módszert a szakirodalom kis elemszámú vizsgálati minták esetében preferálja.¹⁰ A klasztertávolságok megállapítása során a klaszterek belső heterogenitásának minimalizálására törekedtünk, így a Ward's eljárás mellett döntöttünk.

A többször is lefuttatott klaszterpróbát követően, a kapott dendogramokat összehasonlítva, a megkérdezetteket négy csoportba soroltuk (5. táblázat). Az egyes halmazokat K-val jelöltük. Az első klasztert 54 fő alkotja. A második a legnépesebb, ide 152 hallgató került. A harmadik csoportba 86 főt sorolt az algoritmus, míg a negyedik halmazban 19 fő található. Az egyes hallgatói csoportokon belül a nemek aránya szignifikáns eltérést az első és a második klaszteren belül mutat, ezekben a nők aránya jóval magasabb, közel kétszerese a férfi hallgatók létszámának. A harmadik szegmensben a nemek aránya megegyezik.

5. táblázat.

Klaszterek nemek szerinti megoszlása (%)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

	K1	K2	K3	K4
Férfi	37,0	37,5	50,0	52,6
Nő	63,0	62,5	50,0	47,4
N	54	152	86	19

10 Székelyi, Barna 2008.

Motivációk

A tantárgyválasztást befolyásoló attribútumok klaszterenkénti vizsgálata rámutatott, hogy az első és a második csoport hallgatói esetében mintaátlag fölötti a *Honvédelmi alapismeretek*hez kötődő kényelmi aspektusok értékelése, illetve az első szegmensben kevésbé érdeklődnek a honvédelem iránt, és elhanyagolható a hazafiság, a nemzeti öntudat, a családi tradíciók motiváló ereje.

A negyedik, igaz legkisebb, 19 fős szegmens az esetek többségében mintaátlag fölött értékelt. Ebben azonban szerepet játszik az is, hogy a csoporttagok között van az a néhány (5 fő alatt) válaszadó, aki középiskolában *Katonai alapismeretek* tantárgyat tanult és abból érettségi vizsgát is tett. Körükben a többi hallgatóhoz képest szignifikánsan nagyobb a hagyományok szerepe, a jövőbeli karrierépítés is. Érdeemes megemlíteni, hogy a harmadik klaszter hallgatóit szinte egyáltalán nem motiválja az online elérhető tananyag, a kontaktóra hiánya, ellenben figyelemmel vannak a honvédelem, a Magyar Honvédség iránt (6. táblázat).

6. táblázat.

Tantárgyválasztási indokok hőtésképe (skálaátlag)

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége

Forrás: saját kutatás, N=311)

item	minta összes	K1	K2	K3	K4
kreditszerzés	4,20	4,35	4,45	3,77	3,68
e-learning módszer alkalmazása	3,71	4,44	4,59	1,79	3,32
nem kell órára járni	3,68	4,37	4,49	1,98	3,00
katonai témák iránti érdeklődés	3,65	3,06	3,82	3,58	4,32
tantárgy tematikája	3,52	2,91	3,84	3,19	4,16
információ szerzés a Magyar Honvédségről	3,50	2,76	3,64	3,63	3,95
biztonságpolitikai környezet változása	3,35	2,43	3,75	3,09	4,00
nemzeti öntudat	3,33	1,89	3,77	3,33	3,95
hazafiság	3,20	1,78	3,65	3,15	3,79
csoporttársak/ismerősök ajánlották	2,61	1,48	3,12	2,22	3,53
jövőbeli tervek/karrierépítés	2,44	2,22	2,45	2,23	3,84
családi hagyomány	2,00	1,31	2,09	1,84	3,95
középiskolában a Katonai alapismeretek tanulása	1,23	1,04	1,12	1,05	3,58

Honvédelemmel kapcsolatos ismeretek, információforrások

A vizsgált mintában 60,1% azon hallgatók aránya, akik megítélésük szerint minimális ismerettel rendelkeztek a honvédelemről, a Magyar Honvédségről a tantárgyfelvett megelőző időszakban. A válaszadók 29,9%-a egyáltalán nem volt jártas ilyen jellegű témákban, és mindössze 10,0%-uk tartotta magát kellően tájékozottnak.

Az átfogó vagy minimális honvédelmi ismerettel rendelkezők száma arányát tekintve a negyedik hallgatói csoportban a legnagyobb, közel 90%-os, ugyanakkor a tantárgy tanulása előtt semmilyen információval nem rendelkezők az első és a harmadik klaszterben voltak a legtöbben, 30% körüli értékkel.

A honvédelemmel kapcsolatos témákban már jártas hallgatók (N=218) körében arra is kíváncsiak voltunk, hogy az eddig megszerzett ismereteik milyen forrásból származtak. A teljes mintában a vizsgált nyolc paraméter közül a válaszadók körében az internet által közvetített ismereteken (3,65) túl meghatározó volt a családtagoktól/ismerősöktől származó információ (3,11). Ugyanakkor a honvédség szakembereinek előadásai (2,17) vagy a középiskolai tanulmányok szerepe (1,91) nem releváns a felsőoktatásban tanulók megítélése szerint.

A hallgatói mintán az egyes információforrások klaszterenként eltérő képet mutatnak (7. táblázat). A negyedik csoport tagjai minden attribútumot mintátlag fölött

7. táblázat.

Információforrások hőtésképe (skálaátlag)

(Megjegyzés: 5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége

Forrás: saját kutatás, N=218)

item	minta összes	K1	K2	K3	K4
internetes oldalak	3,65	3,22	3,79	3,63	3,76
családtagok/ismerősök	3,11	2,24	3,37	2,95	3,88
rádió/televízió	2,78	2,27	2,89	2,71	3,47
honvedelem.hu	2,44	1,81	2,42	2,50	3,71
katonai rendezvényeken részvétel	2,40	1,78	2,45	2,39	3,41
nyomtatott sajtó	2,28	1,81	2,42	2,16	2,82
MH Facebook oldal	2,27	1,51	2,39	2,25	3,24
MH szakemberek előadásai	2,17	1,35	2,25	2,12	3,53
katonai alakulatok honlapjai	2,15	1,54	2,15	2,11	3,59
középiskolai tanulmányok	1,91	1,62	1,81	1,86	3,41
MH kiadványai	1,89	1,54	1,92	1,77	2,94

értékelték, ezek között is kiemelkedik a családi és ismeretségi körből származó információk jelentősége, és a többi szegmenshez képest szignifikánsan nagyobb a Magyar Honvédséghez kötődő online platformok (például MH Facebook oldal, katonai alakulatok honlapjai stb.) súlya is. A hallgatói csoportokat összehasonlítva láthatjuk, hogy az első tagjai alapvetően az interneten (3,22) informálódnak, a családtagok (2,24) és a hagyományos médiumok (2,27) számítanak ugyan, azonban a többi vizsgált hírforrás marginális az egyetemisták körében.

A válaszadók adatai rámutattak, hogy a középiskolai évek alatt szerzett információk hordereje kizárólag a negyedik klaszterben jelentős, a többiek szerint a középiskola szerepe elhanyagolható.

A tananyag értékelése

A vizsgálat kitért arra is, hogy a szemeszter végén a fiatalok hogyan értékelik a *Honvédelmi alapismeretek* tananyagát. Az erre vonatkozó egyik kérdést ötfokozatú Likert-skálán (5=nagy jelentősége volt, 1=egyáltalán nem volt jelentősége) kellett értékelni a hallgatóknak. A teljes mintában a skálaátlagok alapján a kérdőívben megadott itemek közül a biztonságpolitikával kapcsolatos ismeretek bővülése kapta a legmagasabb értéket (4,23). Ezt követte a Magyar Honvédség működésére vonatkozó ismeretszerzés jelentősége (4,19). Valamivel kisebb az egyetértés azzal az állítással, hogy a tananyag révén a válaszadók reálisabban látják a honvédelmet érintő szakpolitikai kérdéseket (3,88). Érdekes, hogy a kreditszerzés, amely a tantárgyfelvétel legjelentősebb indoka volt, ennél a kérdésnél már hátrébb sorolódott, szerepe csökkent (2,85) miután a hallgatók teljesítették a tantárgyi követelményeket.

A klasztervizsgálat igazolta, hogy az egyes szegmensekben nem volt jelentős eltérés, az ismeretanyagról alkotott vélemények, az egyes itemek sorrendje a teljes mintában mért átlagokat követi.

Katonai szolgálatvállalás

Csakúgy, mint a korábbi empirikus adatokban¹¹ az analizált szemeszterekben is feltételezhető volt, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy tanulása nem növeli szignifikánsan sem a szerződéses, sem a tartalékos szolgálati forma iránti szándékot.

Fenti hipotézis vizsgálatára több kutatási kérdés irányult. A kapott válaszok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a fiatalok túlnyomó része (58,5%) határozottan elutasította a szerződéses formát, ugyanakkor néhányuknak (11,0%) szándékában állt katonai pályára lépni. Ez utóbbiak közül azonban voltak olyanok, akik nem tudták, hogy mi a teendőjük abban az esetben, ha jelentkezni akarnak a honvédség állományába, sőt nem voltak tisztában azzal sem, hogy milyen kötelezettségekkel jár a szerződéses jogviszony. A vizsgált időszakban a válaszadók 30,5%-a úgy nyilatkozott, hogy mindezidáig még nem foglalkozott ezzel a kérdéssel (8. táblázat).

---

11 Stummer 2015ab; 2016; 2019; 2020.

8. táblázat.
Szerződéses katonai szolgálatvállalási szándék (%)
(Forrás: saját kutatás, N=311)

szerződéses	teljes minta	K1	K2	K3	K4
Igen, tervezem.	6,4	3,7	5,3	9,3	10,5
Igen, de nem tudom, hogy mit kell tennem.	2,3	0,0	1,3	1,2	21,1
Igen, de nem tudom pontosan, mit jelent a szerződéses szolgálat.	2,3	3,7	2,0	1,2	5,3
Ezen még nem gondolkodtam.	30,5	25,9	32,2	31,4	26,3
Nem tervezem.	58,5	66,7	59,2	57,0	36,8

A szerződéses katonai szolgálattal szembeni rezisztensek legnagyobb arányban az első csoportban (66,7%) találhatóak, de a második és harmadik szegmensben is igen magas, 60% körüli az elutasítók aránya. A feltett kérdésről a klasztertagok a negyedik csoportban nyilatkoztak igenlően a mintaátlagnál nagyobb arányban (36,9%), abban a hallgatói csoportban, ahol a *Honvédelmi alapismeretek* tartalmi szempontjai, a jövőbeni karrier egyértelműen nagyobb súllyal szerepeltek a tantárgyfelvétel indokai között.

A férfi és női hallgatók hajlandósága összességében nem mutat gyökeres eltérést a teljes mintában kimutatható arányoktól: a szerződéses szolgálat ötletét a legtöbben (53,1% és 62,4%) elvetették. Az összefüggésvizsgálat alapján a nemek és a szándék között nem fedezhető fel szignifikáns kapcsolat ($p=0,299$).

A felsőoktatásban tanulók tartalékos szolgálattal kapcsolatos megítélése nem mutatott markáns eltérést a szerződéses formától: a minta egészét tekintve ugyancsak jelentős az elutasítók száma (60,5%), több mint egynegyedük pedig még egyáltalán nem foglalkozott ezzel a gondolattal. A vizsgált tanévben a válaszadók közül mindössze nyolc fő szolgált a Magyar Honvédség tartalékos állományában. A hallgatók további 9,0%-a fontolgatta a szolgálatvállalást, azonban nem voltak tisztában sem a jelentkezéssel kapcsolatos teendőikkel sem a tartalékos katona kötelezettségeivel (9. táblázat – lásd a következő oldalon).

9. táblázat.
Tartalékos katonai szolgálatvállalási szándék (%)
(Forrás: saját kutatás, N=311)

tartalékos	teljes minta	K1	K2	K3	K4
Jelenleg már tartalékosként szolgálók.	2,6	0,0	2,6	2,3	10,5
Igen, tervezem.	4,5	0,0	3,9	7,0	10,5
Igen, de nem tudom, hogy mit kell tennem.	1,6	0,0	2,0	1,2	5,3
Igen, nem tudom pontosan, mit jelent a tartalékos szolgálat.	2,9	5,6	2,6	2,3	0,0
Ezen még nem gondolkodtam.	28,0	20,4	27,6	31,4	36,8
Nem tervezem.	60,50	74,10	61,20	55,80	36,80

Az egyes klaszterek adatait összevetve azt tapasztaltuk, hogy – a szerződéses formához hasonlóan – az első csoportban mintátlag feletti (74,1%) az elutasító klasztertagok száma, a tartalékos szolgálatot tervezők pedig arányukat tekintve ismét a negyedik halmazból kerültek ki a legtöbben. A felmérés idején tartalékosként szolgáló néhány hallgató az első klaszter kivételével mindhárom csoportban megjelent.

A tartalékos szolgálatról való gondolkodás nem különbözik sem a férfiak, sem a nők tekintetében, a kapott adatokban a szerződéses formához hasonló arányokat találtunk. Főleg a nők az elutasítók (66,9%), de a férfiak több mint fele sem szándékozik csatlakozni a honvédség tartalékos állományához. Statisztikailag igazolható összefüggés nem mutatkozott ($p=0,064$) férfiak és nők tartalékos szolgálatvállalási hajlandósága között.

A felsőoktatásban tanulók katonai szolgálatának plusz kreditpontokkal történő ösztönzése 2015 végén jelent meg a szaktárca kommunikációjában.¹² Tény, hogy ez a szándék azóta sem realizálódott, azonban a tantárggyal összefüggő kutatássorozat minden szemeszterben vizsgálja, hogy ez a kezdeményezés milyen fogadtatásra talál a hallgatók körében. Vizsgáltuk, hogy az egyetemisták általában hogyan vélekednek a megszerzhető plusz kreditekről, továbbá azt is, hogy ez változik-e akkor, ha a kérdés már konkrétan a személyükre vonatkozik.

A kapott válaszok ez alkalommal sem okoztak meglepetést, hiszen a vélemények évről-évre változatlanok. A hallgatók jelentős része (48,6%) szerint plusz kreditekért általában növelhető lenne a szolgálatvállalási szándék, viszont közel 20%-uk úgy ítélte meg, hogy ennek nem lenne semmilyen hatása. A válaszadók további egyharmada nem tudott véleményt alkotni a kérdésről (10. táblázat).

12 Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/216-3/2017. számú üléséről. <http://www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkv40/HOB/1712061.pdf>
(Letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

10. táblázat.

Plusz kreditért növelhető lenne-e a szolgálatvállalási szándék? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

általában	teljes minta	K1	K2	K3	K4
Igen.	48,6	40,7	55,3	38,4	63,2
Nem.	19,9	29,6	16,4	23,3	5,3
Nem tudom megítélni.	31,5	29,6	28,3	38,4	31,6

Az adatokból jelentősen eltérő kép rajzolódott ki, amikor a megszerzhető plusz kreditekről a hallgatók saját személyüket illetően nyilatkoztak (11. táblázat). Drasztikusan csökkent az „igen” válaszok száma (13,8%), a megkérdezettek közel 40,0%-a elutasító maradt, egyenyedük (24,1%) nem tartotta kizártnak, hogy több kreditért csatlakozzon a honvédség állományához. A rezisztensek aránya az első csoportban volt a legnagyobb, a tagok fele plusz tanulmányi kreditekért sem lenne hajlandó katonai szolgálatra. Különös azonban, hogy ennél a kérdésfeltevésnél a negyedik – az egyébként többnyire elkötelezettnek és érdeklődőnek mutakozó – klaszterben a határozott „igen”-nel válaszoló hallgatók száma visszazuhant.

11. táblázat.

Plusz kreditért növelhető lenne-e a szolgálatvállalási szándék az Ön esetében? (%)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

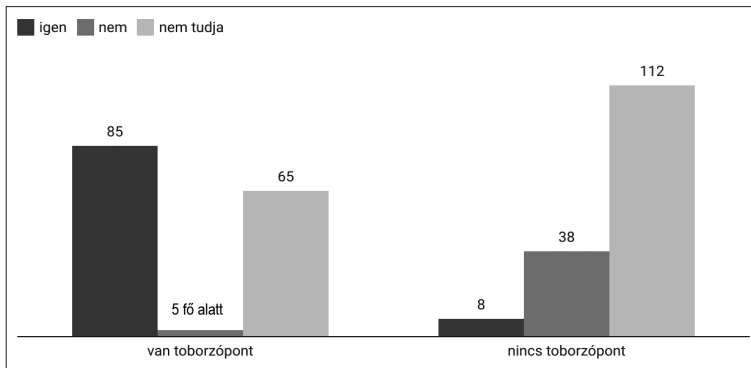
megkérdezettre vonatkozóan	teljes minta	K1	K2	K3	K4
Igen.	13,8	11,1	15,8	10,5	21,1
Nem.	39,9	50,0	38,8	39,5	21,1
Ezen még nem gondolkoztam.	15,8	11,1	18,4	14,0	15,8
Nem tartom kizártnak.	24,1	22,2	21,1	29,1	31,6
Nem tudom megítélni.	6,4	5,6	5,9	7,0	10,5

A fentebb bemutatott, szolgálati formákra vonatkozó adatok kapcsán azonban fontos megjegyezni, hogy a felmérés csak a hallgatók szándékát tükrözi, az viszont nem ismeretes, hogy ezek az elhatározások a későbbiekben realizálódtak-e, vagy sem. A szerződéses szolgálatvállalásról a vizsgálat idején 20 hallgató nyilatkozott egyértelmű „igen”-nel, a tartalékos forma iránt 14 fő érdeklődött határozottan. A megkérdezettek körében 5 fő mindkét szolgálati formára „igen”-nel válaszolt.

A plusz kreditek mindössze 38 hallgató esetében lehetnének egyértelműen ösztönző hatásúak, hiszen ennyien válaszoltak határozott „igen”-nel általában véve és

a saját személyükre vonatkozóan is. A megszerzhető kreditekért cserébe 53 fő nem tartotta kizártnak a katonai szolgálatot. A szerződéses és tartalékos formát is a vizsgálati minta hallgatóinak jelentős hányada (87,4%) határozottan elutasította.

A fiatalok minél szélesebb körű elérése érdekében a Magyar Honvédség a közel-múltban néhány egyetemen¹³ együttműködési megállapodások keretében toborzó pontokat¹⁴ nyitott, így a kutatásban éppen ezért adódott az irodák ismertségével kapcsolatos kérdésfeltevés is. Kiderült, hogy a hallgatók 27,3%-a tudta, hogy létezik ilyen, hiszen „igen”-nel válaszolt, ugyanakkor a megkérdezettek több mint fele (56,9%) nem volt tisztában azzal, hogy az adott egyetemen folyik-e katonai toborzás (6. ábra). Utóbbiak között voltak olyanok, akik annak ellenére sem tudták ezt, hogy intézményükben már huzamosabb ideje üzemel a honvédség ügyfélszolgálati irodája. Az egyetemi toborzópontot már ismerő fiatalok (N=85) 18,8%-a igen, 82,4%-a ellenben a jövőben sem tervezi annak felkeresését.

6. ábra.

Működik-e katonai toborzó iroda? (fő)

(Forrás: saját kutatás, N=311)

A Magyar Honvédség a személyi állomány utánpótlását biztosítandó, a felsőoktatásban tanulók számára korábban már több ösztöndíjat is alapított,¹⁵ ezek közül akad olyan, amelyre csak azok nyújthatnak be pályázatot, akik az adott tanévben a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgyat választották. Kérdőívünket fentiek vizsgálatával kapcsolatban éppen ezért kiegészítettük: a 2020/2021-es tanév második szemeszterétől adatgyűjtés folyik az ösztöndíjak ismertségére vonatkozóan is.

13 Miskolci Egyetem, Pannon Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem. A Nemzeti Közszerződési Egyetemen 2018-ban nyílt toborzópont időközben megszűnt.

14 Kettős toborzóünnep Veszprémben. [on-line] <https://honvedelem.hu/cikk/kettos-toborzounnep-veszpremben/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 31.); Közelebb a fiatalokhoz. [on-line] <https://honvedelem.hu/cikk/kozelebb-a-fiatalokhoz/> (Letöltés ideje: 2018. 10. 31.);

Toborzóiroda nyílt a miskolci egyetemen. [on-line] Letöltés helye: <https://honvedelem.hu/galeriak/toborzoiroda-nyilt-a-miskolci-egyetemen/> (Letöltés ideje: 2019. 09. 17.);

Már az ELTE-n is lehet katonának jelentkezni. [on-line] <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/mar-az-elte-n-is-lehet-katonanak-jelentkezni.html> (Letöltés ideje: 2021. 05. 31.)

15 463/2021. (VIII. 5.) Korm. rend.; 16/2021. (VIII. 11.) HM rend.

A legutóbbi félévben a kérdőív kitöltőinek (N=110) mindössze egyharmada (34,5%) hallott már a számukra is elérhető honvédségi ösztöndíjakról, ugyanakkor közülük senki sem részesült a pályázat révén elnyerhető anyagi juttatásban.

Összegzés

Az elmúlt években a civil felsőoktatásban zajlott kutatássorozat többnyire hasonló eredményekkel zárult, a korábbiakhoz közel azonos adatokat kaptunk a 2020/2021-es tanévben is. Újfént igazolódott, hogy a *Honvédelmi alapismeretek* tantárgy választásakor a diákok alapvetően praktikus szempontok (például kreditszerzés, nem kell órára járni, online elérhető ismeretek) alapján mérlegelnek. Kedvező azonban, hogy a tananyag révén a hallgatók közel 80%-a átfogó képet kapott a Magyar Honvédség működéséről, csaknem ugyanennyi válaszdónak bővültek biztonságpolitikai ismeretei és a mindennapi életben is hasznosítható tudásra tettek szert. A tantárgyi követelmények teljesítése után az egyetemi hallgatók több mint egynegyedénél (27,9%) jelentős mértékű, 41,0%-ánál kis mértékű pozitív irányú elmozdulás történt a Magyar Honvédség megítélésével kapcsolatban. Kijelenthető azonban az is, hogy a hallgatók körében a tantárgy tanulása – a korábbi évekhez hasonlóan – továbbra sem növelte drasztikusan a Magyar Honvédség állományába jelentkezők létszámát, a megkérdezettek között jelentős, 60% körüli volt mind a szerződéses, mind a tartalékos szolgálat elutasítása. Mindezek ellenére, a kapott adatok strukturálását követően felfedezhető olyan – viszonylag kis létszámú – szegmens, ahol mintaatlagnál alacsonyabb a fegyveres szolgálattól való elzárkózók aránya.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 463/2021. (VIII. 5.) Korm. rendelet a honvédelemmel összefüggő felsőoktatási ösztöndíjakról
 16/2021. (VIII. 11.) HM rendelet egyes honvédelmi ösztöndíjakról
 Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/65-6/2021. számú üléséről. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkv41/HOB/2110141.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 11. 08.)
 Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának HOB-40/216-3/2017. számú üléséről. <http://www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkv40/HOB/1712061.pdf> (Letöltés ideje: 2018. 01. 05.)
 Jobbágy Zoltán, Stummer Judit 2016. Kihívások a Magyar Honvédség személyi állományának utánpótlásában. A katonai hivatás megítélése a fiatal generáció körében. *Hadtudomány* 26 (különszám): 155–165.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.K.155>
 Kálmánfi Gábor: Mít tudunk tenni hazánkért? [on-line]
 Letöltés helye: <http://www.honvedelem.hu/cikk/63378> (Letöltés ideje: 2017. 05. 30.)
 Kettős toborzóünnep Veszprémben. [on-line]
<https://honvedelem.hu/cikk/kettos-toborzounnep-veszpremben/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 31.)
 Közelebb a fiatalokhoz. [on-line] <https://honvedelem.hu/cikk/kozelebb-a-fiatalokhoz/>
 (Letöltés ideje: 2018. 10. 31.)
 Már az ELTE-n is lehet katonának jelentkezni. [on-line] <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/mar-az-elte-n-is-lehet-katonanak-jelentkezni.html> (Letöltés ideje: 2021. 05. 31.)

- Nyulas Szabolcs: Minden fiatalnak lehetőséget jelent a Magyar Honvédség. [on-line] <https://honvedelem.hu/galeriak/minden-fiatalnak-lehetoseget-jelent-a-magyar-honvedseg/> (Letöltés ideje: 2019. 05. 15.)
- Sajtos László, Mitev Ariel 2007. *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó.
- Snoj Péter: Hazánk semmivel sem pótolható. [on-line] <http://www.honvedelem.hu/cikk/65547> (Letöltés ideje: 2017. 10. 01.)
- Stummer Judit 2015a. Honvédelmi ismeretek a köznevelési és felsőoktatási intézményekben. In Kozma et al. (szerk.): *HERA Évkönyv 2014: Tanárképzés és oktatáskutatás*. Budapest. 722–734.
- Stummer Judit 2015b. A fiatal generáció honvédelmi ismereteinek fejlesztése. In Szelei Ildikó, Berki Gábor (szerk.): *A hadtudomány és a 21. század. Tanulmánykötet*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 9–26.
- Stummer Judit 2016. A Honvédelmi alapismeretek tantárgyat választó hallgatók jellemzőinek definiálása klaszterelemzés segítségével. In Orbók Ákos (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. Budapest: Colorcom Media Kft., 289–308.
- Stummer Judit 2019. *A Magyar Honvédség személyi állománya utánpótlás biztosításának lehetőségei a köz- és felsőoktatásban tanulók körében*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Stummer Judit, Visi Tibor 2020. Honvédelmi alapismeretek a felsőoktatásban tanulók nézőpontjából. *Hadtudomány* 30 (1): 22–41. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2020.30.1.22>
- Székelyi Mária, Barna Ildikó 2008. *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest: Typotex Kiadó, negyedik kiadás.
- Szelényi, László 2009. *Multivariate Methods of Econometrics*. Gödöllő: Szent István University Faculty of Economics and Social Sciences.
- Takács Vivien: „Ez nem csak egy munkalehetőség, ez egy hivatás” [on-line] Letöltés helye: <http://www.honvedelem.hu/cikk/62997> (Letöltés ideje: 2017. 05. 30.)
- Toborzóiroda nyílt a miskolci egyetemen. [on-line] <https://honvedelem.hu/galeriak/toborzoiroda-nyilt-a-miskolci-egyetemen/> (Letöltés ideje: 2019. 09. 17.)